

ONA TILI DARSLARIDA SO‘Z BIRIKMASI VA UNING BOG‘LANISH USULLARINI O‘RGATISHDA METODLARDAN FOYDALANISH

Xabibullayeva Shoiraxabibullayeva

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi.

E-mail: shoiraxabibullayeva@gmail.com

ORCID: <https://ORCID:0009-0006-9326-5199>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20321704>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili darslarida so‘z birikmasi va uning bog‘lanish usullarini o‘qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish masalalari keng yoritilgan.

So‘z birikmalarini o‘rgatishning nazariy asoslari, sintaktik munosabatlarning til tizimidagi o‘rni hamda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, ta‘limiy o‘yinlar va amaliy mashqlarning dars samaradorligini oshirishdagi o‘rni ochib berilgan. Maqolada o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va nutq madaniyatini shakllantirishda zamonaviy metodlarning afzalliklari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, so‘z birikmasi, bog‘lanish usullari, sintaksis, interfaol metod, pedagogik texnologiya, nutqiy kompetensiya, boshqaruv, moslashuv, bitishuv, ta‘lim samaradorligi.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar barcha fanlar qatori ona tili ta‘limiga ham yangicha yondashuvni talab etmoqda. Zamonaviy ta‘limning asosiy maqsadi faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularning nutqiy savodxonligini oshirish va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ona tili darslarida sintaktik birliklarni, xususan, so‘z birikmasi va uning bog‘lanish usullarini o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘z birikmasi tilning muhim sintaktik birliklaridan biri hisoblanadi. U ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning grammatik va mazmun jihatdan bog‘lanishi asosida hosil bo‘ladi. So‘z birikmasi gap qurilishining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, nutqning mazmunan boy va grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllanishini ta‘minlaydi. O‘quvchilar tomonidan so‘z birikmalarining to‘g‘ri qo‘llanilishi og‘zaki va yozma nutqning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli mazkur mavzuni o‘qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ona tili darslarida so‘z birikmasini o‘qitish jarayonida avvalo hokim va tobe so‘z tushunchalarini aniq misollar orqali tushuntirish muhimdir. Hokim so‘z birikmaning asosiy mazmunini ifodalasa, tobe so‘z uni izohlab, aniqlab yoki to‘ldirib keladi. Masalan, “yashil daraxt”, “kitob o‘qimoq”, “tez yurmoq” kabi birikmalarda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi o‘quvchilarga sodda va tushunarli usulda izohlanishi kerak. Ayniqsa, dars davomida nazariy ma‘lumotlarni amaliy misollar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning mavzuni tezroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

So‘z birikmasining bog‘lanish usullari o‘zbek tilshunosligida moslashuv, boshqaruv va bitishuv kabi turlarga ajratiladi. Moslashuvda hokim va tobe so‘z grammatik jihatdan moslashadi.

Boshqaruv usulida hokim soʻz tobe soʻzning maʼlum grammatik shaklda kelishini talab qiladi. Bitishuvda esa soʻzlar ohang va mazmun orqali bogʻlanadi. Ushbu bogʻlanish usullarini oʻquvchilarga oʻrgatishda faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolmaslik, balki interfaol metodlardan foydalanish ham zarurdir.

Interfaol metodlar taʼlim jarayonida oʻquvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va darsga boʻlgan qiziqishini kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

Xususan, “Aqliy hujum” metodi orqali oʻquvchilar mavzu yuzasidan erkin fikr yuritadilar. Oʻqituvchi tomonidan berilgan tayanch soʻzlar asosida oʻquvchilar mustaqil ravishda soʻz birikmalari hosil qiladilar va ularning bogʻlanish usullarini aniqlaydilar. Bu metod oʻquvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

“Klaster” metodidan foydalanish ham soʻz birikmalarini oʻqitishda samarali hisoblanadi.

Mazkur metod yordamida mavzu tizimli ravishda yoritiladi. Doska markaziga “Soʻz birikmasi” tushunchasi yozilib, undan bogʻlanish usullari tarmoqlanadi. Har bir bogʻlanish usuliga misollar keltiriladi va oʻquvchilar ushbu misollar asosida tahlil olib boradilar.

[Bu usul oʻquvchilarning mavzuni yaxlit holda tasavvur qilishiga yordam beradi.

Shuningdek, “BBB” (“Bilaman – Bilishni xohlayman – Bilib oldim”) metodidan foydalanish ham oʻquvchilarning bilimlarini tizimlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Dars boshida oʻquvchilar mavzu boʻyicha mavjud bilimlarini yozadilar. Keyingi bosqichda ular bilishni xohlagan savollarini bayon etadilar. Dars yakunida esa yangi oʻrgangan maʼlumotlarini umumlashtiradilar. Natijada oʻquvchilarda mustaqil xulosa chiqarish va tahlil qilish koʻnikmalari shakllanadi.

Ona tili darslarida rolli oʻyin metodidan foydalanish ham samarali natija beradi.

Oʻquvchilar guruhlarga boʻlinib, turli nutqiy vaziyatlar asosida dialog va matnlar tuzadilar. Ushbu jarayonda ular soʻz birikmalaridan faol foydalanadilar. Masalan, “Kutubxonada”, “Bozorda”, “Maktabda” kabi mavzularda sahna koʻrinishlari tashkil etilishi oʻquvchilarning mavzuni amaliy jihatdan oʻzlashtirishiga yordam beradi. Rolli oʻyinlar oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshirib, ularni erkin fikr bildirishga undaydi.

Taʼlim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham katta samara beradi. Multimedia vositalari, elektron taqdimotlar, videodarslar va interaktiv topshiriqlar orqali mavzuni tushuntirish oʻquvchilarning qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, hokim va tobe soʻzlarning bogʻlanishini grafik tasvirlar yoki animatsiyalar yordamida koʻrsatish mavzuning oson va tushunarli oʻzlashtirilishiga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar oʻquvchilarning darsdagi faolligini kuchaytirib, taʼlim samaradorligini oshiradi.

Soʻz birikmalarini oʻrgatishda amaliy mashqlarning oʻrni alohida ahamiyatga ega.

Oʻquvchilarga matndan soʻz birikmalarini topish, ularning bogʻlanish usullarini aniqlash, mustaqil gap va matn tuzish kabi topshiriqlar berilishi zarur. Bundan tashqari, oʻquvchilarning ijodiy ishlari ham mavzuni mustahkamlashda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Masalan, berilgan tayanch soʻzlar asosida hikoya tuzish yoki matn yaratish topshiriqlari oʻquvchilarning nutq boyligini oshiradi.

Taʼlimiy oʻyinlardan foydalanish ham ona tili darslarining samaradorligini oshiradi. “Kim tez topadi?”, “Davomini davom ettir”, “Soʻzlardan birikma hosil qil” kabi didaktik oʻyinlar oʻquvchilarning darsga boʻlgan qiziqishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, bunday oʻyinlar oʻquvchilarda tezkor fikrlash, topqirlik va jamoa bilan ishlash koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Oʻqituvchi dars jarayonida oʻquvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda metodlarni tanlashi zarur.

Chunki har bir metodning samaradorligi uni to'g'ri qo'llashga bog'liq. O'quvchilarning individual imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olish ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida so'z birikmasi va uning bog'lanish usullarini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'limiy o'yinlar va amaliy mashqlar orqali o'quvchilarning nutq madaniyati, grammatik savodxonligi hamda mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi.

Natijada o'quvchilar so'z birikmalaridan nutqda to'g'ri va samarali foydalanishni o'rganadilar. Shu bois ona tili ta'limida innovatsion metodlardan keng foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. va boshqalar. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. G'ulomov A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi*. – Toshkent: Fan, 2018.
3. Yo'ldoshev B. *Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar*. – Toshkent, 2021.
4. Nurmonov A. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.